

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Кафедра фітопатології ім. акад. В.Ф. Пересипкіна**

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Декан факультету захисту рослин, біотехнологій
та екології

_____ Коломієць Ю.В.

протокол № 6 від « 21 » лютого 2023р.
вченої ради факультету захисту рослин,
біотехнологій та екології

«СХВАЛЕНО»

на засіданні кафедри фітопатології ім. акад.
В.Ф. Пересипкіна

протокол № 8 від « 09 » лютого 2023р.

Завідувач кафедри Гентош Д.Т.

«РОЗГЛЯНУТО»

Гарант ОП 091 «Біологія»

_____ проф. Калачнюк Л.Г.

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ТОКСИЧНІ МЕТАБОЛІТИ ЕНДОФІТНИХ ГРИБІВ**

Рівень вищої освіти – третій (освітньо-науковий) рівень
Галузь знань – 09 Біологія
Спеціальність – 091 «Біологія»
Освітньо-наукова програма – БІОЛОГІЯ
Факультет захисту рослин, біотехнологій та екології
Розробник: к.б.н., доцент Башта О.В.

Київ – 2023

1. Опис навчальної дисципліни
ТОКСИЧНІ МЕТАБОЛІТИ ЕНДОФІТНИХ ГРИБІВ

Галузь знань, спеціальність, освітній ступінь		
Галузь знань	09 Біологія	
Освітньо-науковий рівень	Третій	
Освітній ступінь	доктор філософії	
Спеціальність	091 Біологія	
Освітньо-наукова програма	Фітопатологія	
Характеристика навчальної дисципліни		
Вид	Вибіркова	
Загальна кількість годин	180	
Кількість кредитів ECTS	6	
Кількість змістових модулів	Не передбачено	
Курсовий проект (робота)	Не передбачено	
Форма контролю	Екзамен	
Показник навчальної дисципліни для денної та заочної форми навчання		
	денна форма навчання	заочна форма навчання
Рік підготовки (курс)	2	2
Семестр	3	3
Лекційні заняття	30	12
Практичні, семінарські заняття		
Лабораторні заняття	30	12
Самостійна робота	120	156
Індивідуальні завдання		
Кількість тижневих аудиторних годин для денної форми навчання	4	6

2. Мета, завдання та компетентності навчальної дисципліни

Предметом дисципліни «Токсичні метаболіти ендоефітних грибів» є питання, присвячені сучасним теоретичним та прикладним аспектам зараження рослин мікроскопічними грибами-ендофітами, формуванню ними симбіотичних та паразитичних взаємовідношень з рослиною-хазяїном, синтезу ними метаболітів з ріст-стимулюючими та інгібувальними властивостями. Особлива увага приділяється питанням синтезу грибами метаболітів, токсичних для теплокровних тварин і людей – потенційних споживачів рослинної продукції.

Метою вивчення дисципліни є формування у здобувачів професійних знань по основним напрямкам сучасної мікотоксикології, по яких ведуться інтенсивні дослідження в різних країнах світу, зокрема, у сфері безпеки харчування та практичного використання цих даних у агротехнологіях.

Опанування цієї дисципліни дає майбутнім спеціалістам можливість самостійно розробляти і реалізовувати комплексні інноваційні проекти у мікотоксикології, планувати і виконувати експериментальні та/або теоретичні дослідження з використанням сучасного інструментарію,

В результаті вивчення дисципліни здобувач повинен:

знати:

- види ендоефітних грибів, які колонізують рослини, не завдаючи їм шкоди, та види фітопатогенних грибів – ендоефітів – продуцентів токсичних метаболітів;
- сучасний стан проблеми з мікотоксинами; новітні дані про афлатоксини, охратоксини, трихотецени та інші мікотоксини, особливості їх біологічного впливу на живі організми та віддалені ефекти;
- біохімічні, фізико-хімічні та мікробіологічні аспекти взаємодії між рослинами та ендоефітними грибами, отримані за допомогою традиційних та молекулярних методів досліджень;
- основні методи виявлення ендоефітних грибів у вегетуючих рослинах і зерні;
- сучасні інструментальні методи виявлення та ідентифікації мікотоксинів у рослинній продукції.

В М І Т И:

- проводити критичний аналіз різних інформаційних джерел, конкретних освітніх, наукових та професійних текстів у галузі біології та фітопатології;
- проводити оригінальні дослідження та створювати нові знання, якість яких може бути визнана на національному та міжнародному рівнях;
- проводити аналіз рослинної продукції на ураженість токсиноутворюючими грибами та забрудненість мікотоксинами;
- розробляти та удосконалювати заходи захисту рослин від ураження фітопатогенними грибами – продуцентами мікотоксинів;
- розрізняти види ендоефітних грибів, які колонізують рослини, не завдаючи їм шкоди, та види фітопатогенних грибів-ендоефітів – продуцентів токсичних метаболітів;
- брати участь у наукових дискусіях на міжнародному рівні, відстоювати свою власну позицію на конференціях, семінарах та форумах.

Основними компетентностями, якими повинен володіти здобувач підвивчення дисципліни є:

- знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності;
- здатність працювати в міжнародному контексті;
- здатність розробляти та управляти проектами;
- здатність мотивувати людей та рухатися вперед;
- здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт;
- здатність працювати автономно.

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності (СК)

СК05. Здатність виявляти, формулювати та вирішувати проблеми дослідницького характеру в галузі біології, оцінювати та забезпечувати якість досліджень, які проводять.

СК 09 Здатність до ретроспективного аналізу наукового доробку у напрямі дослідження біопроцесів у живих організмах.

Програмні результати навчання (РН)

РН01. Мати концептуальні та методологічні знання з біології і на межі предметних галузей, а також дослідницькі навички, достатні для проведення

наукових і прикладних досліджень на рівні світових досягнень з відповідного напрямку, отримання нових знань та/або здійснення інновацій.

PH05. Планувати і виконувати експериментальні та/або теоретичні дослідження з біології та дотичних міждисциплінарних напрямів з використанням сучасного інструментарію, критично аналізувати результати власних досліджень і результати інших дослідників у контексті всього комплексу сучасних знань щодо досліджуваної проблеми.

3.

Програма і структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин									
	денна форма					Заочна форма				
	всього	у тому числі				всього	у тому числі			
		л	п	лаб	с.р.		л	п	лаб	с.р.
Тема 1. Ендофітні гриби – фітопатогени. Типи колонізації рослинної тканини та функціональна активність грибів-ендофітів.	30	6		4	20	30	2		1	27
Тема 2. Особливості взаємовідношень грибів – ендоефітів з рослиною-господарем	22	2		4	16	22	1		1	20
Тема 3. Ендофітні гриби – біотрофи. Ріст-стимулюючі та імунно-протекторні властивості грибів-ендофітів	28	4		4	20	28	2		2	24
Тема 4. Токсичні метаболіти, які продукуються фітопатогенними грибами. Фітотоксини, патотоксини, мікотоксини.	35	6		4	25	35	1		2	32
Тема 5. Основні групи мікотоксинів. Методи виявлення в рослинних тканинах мікотоксинів та їх ідентифікація	30	8		8	14	30	4		4	22
Тема 6. Вплив грибів-ендофітів на якість рослинної продукції. Мікози і мікотоксикози людей і тварин. Біотероризм	35	4		6	25	35	2		2	31
Всього годин	180	30		30	120	180	12		12	156

4. Теми семінарських занять

Заняття №	Тема заняття	Кількість годин
	Не передбачено навчальним планом	

5. Теми практичних занять

Заняття №	Тема заняття	Кількість годин
	Не передбачено навчальним планом	

6. Теми лабораторних занять

№ заняття	Тема заняття	Кількість годин
1	Види ендofітних грибів і їх рослини - господарі	2
2	Методи виявлення грибів-ендофітів в тканинах рослин	4
3	Методи інокуляції рослин грибами-ендофітами	2
4	Фітопатогенні гриби – ендofіти. Дослідження впливу фітотоксинів на рослину-господаря	2
5	Дослідження ріст-стимулюючої активності грибів-ендофітів на рослину-хазяїна	4
6	Методи дослідження мікобіоти насіння рослин	4
7	Методи дослідження мікобіоти грубих кормів	6
8	Методи виявлення та ідентифікація мікотоксинів в продукції рослинництва	6
Всього		30

7. Теми самостійної роботи

Заняття №	Тема заняття	Кількість годин
1	Ендofітні гриби – фітопатогени. Типи колонізації рослинної тканини та функціональна активність грибів-ендофітів.	20
2	Особливості взаємовідношень грибів – ендofітів з рослиною-господарем	16
3	Ендofітні гриби – біотрофи. Ріст-стимулюючі та імунно-протекторні властивості грибів-ендофітів	20
4	Токсичні метаболіти, які продукуються фітопатогенними грибами. Фітотоксини, патотоксини, мікотоксини.	25
5	Основні групи мікотоксинів. Методи виявлення в рослинних тканинах мікотоксинів та їх ідентифікація	14

6	Вплив грибів-ендофітів на якість рослинної продукції. Мікози і мікотоксикози людей і тварин. Біотероризм	25
Всього		120

Тема лекційного заняття 1. Історія вивчення грибів-ендофітів. Гриби-ендофіти роду *Claviceps* як причина отруєння людей в епоху середньовіччя. Приклади масових отруєнь людей, спричинених токсичними метаболітами грибів роду *Fusarium*.

Тема лекційного заняття 2. Ендофітні гриби – фітопатогени. Типи колонізації рослинної тканини та функціональна активність грибів-ендофітів.

Тема лекційного заняття 3. Ендофітні гриби – біотрофи. Ріст-стимулюючі та імунно-протекторні властивості грибів-ендофітів.

Тема лекційного заняття 4. Токсичні метаболіти, які продукуються фітопатогенними грибами. Фітотоксини, патотоксини, мікотоксини.

Тема лекційного заняття 5. Основні групи мікотоксинів. Методи виявлення в рослинних тканинах мікотоксинів та їх ідентифікація. Мікотоксини грибів роду *Aspergillus*. Афлатоксини, охратоксини. Мікотоксини грибів роду *Fusarium*. Мікотоксини грибів роду *Penicillium*. Мікотоксини ендофітних грибів *Claviceps purpurea*, *Eriochloe* spp.

Тема лекційного заняття 6. Вплив грибів-ендофітів на якість рослинної продукції. Мікобіота зерна. Мікологічний аналіз зерна. Мікобіота грубих кормів. Значення грибів-ендофітів для сільського господарства. Вплив мікотоксинів на здоров'я теплокровних тварин і людей. Мікози і мікотоксикози людей і тварин. Біотероризм

8. Контрольні питання, комплекти тестів для визначення рівня засвоєння знань здобувачами

1. Дайте визначення ендофітним мікроорганізмам.
2. Історія виявлення ендофітів.
3. Типи взаємовідношень рослин з мікроорганізмами. Симбіоз рослин з мікроорганізмами.
4. Ендофітні бактерії і гриби.
5. Колонізація рослинних тканин ендофітами.
6. Ектомікориза на рослинах. гриби-базидіоміцети, які спричиняють ектомікоризу.
7. Везикуло-арбускулярна мікориза.
8. Охарактеризуйте гриби роду *Glomus*.
9. Ріст-стимулюючі та імунно-протекторні властивості грибів-ендофітів
10. Можливість штучного зараження рослин грибами-ендофітами роду *Glomus*.
11. Синтез продуктів адаптивного призначення у клітинах грибів (токсини, антибіотики, пігменти).
12. Токсичні метаболіти, які продукуються фітопатогенними грибами. Фітотоксини, патотоксини, мікотоксини.

13. Мікотоксини і патогенез рослин.
14. Фітотоксичні метаболіти грибів.
15. Назвіть токсиноутворюючі гриби порядку *Hydroziales* та охарактеризуйте їх взаємовідношення з рослиною-хазяїном.
16. Безсимптомні ендоефіти злакових трав *Gliocladium* та *Phyalophora*, їх взаємовідношення з рослинами-хазяїнами
17. Безсимптомні ендоефіти злакових трав роду *Acremonium*.
18. Гриби роду *Erichloe*, та споріднені з ним гриби роду *Neotyrodium*, типіих взаємовідношень з рослинами-хазяїнами.
19. Мікотоксини грибів роду *Erichloe* та споріднених видів, їх вплив на теплокровних тварин, комах і нематод.
20. Методи виявлення грибів-ендоефітів в тканинах рослин.
21. Екологічні особливості грибів-ендоефітів.
22. Безсимптомні гриби-ендоефіти та їх конкурентні взаємовідношення з фітопатогенними грибами
23. Гриб *Claviceps purpurea* та хвороби сільськогосподарських рослин, які він спричиняє
24. Алкалоїди гриба *Claviceps purpurea*, симптоми ерготизму у людей.
25. Наведіть приклади масових отруєнь людей, спричинених токсичними метаболітами гриба *Claviceps purpurea*
26. Мікобіота зерна та забруднення його мікотоксинами
27. Мікотоксини грибів роду *Fusarium*.
28. Методи виявлення та ідентифікації мікотоксинів *Fusarium* у зерні.
29. Трихотеценові мікотоксини, механізм їх дії на молекулярному і клітинному рівнях
30. Забруднення харчових продуктів трихотеценовими мікотоксинами. Детоксикація харчових продуктів і кормів.
31. Зеараленон, механізм їх дії на молекулярному і клітинному рівнях
32. Фумонізени, їх характеристика та види-продуценти
33. Наведіть приклади масових отруєнь людей, спричинених токсичними метаболітами грибів роду *Fusarium*.
34. Охарактеризуйте гриби роду *Fusarium*. Опишіть методи їх ізоляції та ідентифікації.
35. Охарактеризуйте гриби роду *Aspergillus*.
36. Мікотоксини грибів роду *Aspergillus*. Види, що продукують афлатоксини і охратоксини.
37. Забруднення харчових продуктів афлатоксинами.
38. Вплив афлатоксинів на здоров'я людей і тварин. Механізм їх дії на молекулярному і клітинному рівнях.
39. Забруднення харчових продуктів охратоксинами.
40. Вплив охратоксинів на здоров'я людей і тварин. Механізм їх дії на молекулярному і клітинному рівнях.
41. Мікотоксини грибів роду *Penicillium*. Цитринін, патулін.
42. Мікози та мікотоксикози людей і тварин.
43. Мікобіота грубих кормів. Стахіботріотоксини.
44. Наведіть приклади біотероризму з використанням мікотоксинів.
45. Мікотоксини грибів роду *Alternaria*

9. Методи навчання

Під час вивчення дисципліни використовуються нормативні документи, наочне обладнання, комп'ютерні програми з відповідним програмним забезпеченням, наочні стенди, каталоги нормативних документів, Закони України тощо.

Основними видами навчальних занять дисципліни «Токсичні метаболіти ендоефітних грибів» є заняття: аудиторні (лекція та лабораторна робота) та за межами аудиторій – самостійна робота аспірантів.

Навчальна лекція дисципліни «Токсичні метаболіти ендоефітних грибів» – це логічно вивершений, науково обґрунтований і систематизований виклад наукових питань, які представлені у формі презентації.

Лабораторна робота являє собою вид навчального заняття, на якому аспіранти під керівництвом викладача проводять експерименти в спеціально обладнаних навчальних лабораторіях з використанням устаткування, пристосованого для умов навчального процесу. Етапами підготовки і проведення лабораторного заняття є: проведення попереднього контролю підготовленості аспірантів до виконання конкретної лабораторної роботи; виконання конкретних завдань у відповідності з запропонованою тематикою; оформлення індивідуального звіту; оцінювання результатів роботи аспірантів викладачем. У випадку виконання лабораторних робіт, пов'язаних з можливою небезпекою для здоров'я і життя аспірантів, обов'язковим етапом його підготовки і проведення є інструктаж з правил безпеки і контроль за їх дотриманням, що проводиться як і на першому занятті (загальний інструктаж роботи в лабораторіях кафедри фітопатології), так і наступних (інструктаж щодо окремих можливо небезпечних умов проведення дослідів).

Самостійна робота є основним засобом засвоєння аспірантом навчального матеріалу з вивчення токсичних метаболітів грибів у вільний час від обов'язкових навчальних занять.

10. Форми контролю

Усний і письмовий поточний контроль знань.

Формою самостійної роботи здобувача є вивчення спеціальної літератури та виконання самостійних завдань.

Екзамен

Оцінювання знань студента відбувається за 100-бальною шкалою і переводиться в національні оцінки згідно з табл. 1 «Положення про екзамени та заліки у НУБіП України» (наказ про уведення в дію від 03.03.2021 р. протокол № 7)

Рейтинг студента, бали	Оцінка національна за результати складання екзамену
90-100	Відмінно
74-89	Добре
60-73	Задовільно
0-59	Незадовільно

Для визначення рейтингу студента (слухача) із засвоєння дисципліни $R_{дис}$

(до 100 балів) одержаний рейтинг з атестації (до 30 балів) додається до рейтингу студента (слухача) з навчальної роботи $R_{НР}$ (до 70 балів): $R_{дис} = R_{НР} + R_{ат}$.

11. Методичне забезпечення

Науково-методичне забезпечення навчального процесу передбачає: державні стандарти, навчальні плани, підручники і навчальні посібники; інструктивно-методичні матеріали лабораторних занять; індивідуальні навчально-дослідні завдання; контрольні роботи; текстові та електронні варіанти тестів для поточного і підсумкового контролю, методичні матеріали для організації самостійної роботи здобувачів.

12. Рекомендована література

1. Духницький В.Б. Ветеринарна мікотоксикологія / В.Б. Духницький, Г.О. Хмельницький, Г.В. Бойко, В.Д. Іщенко / – Київ, Аграрна освіта, 2011, 240 с.
2. Духницький В.Б. Ветеринарна мікотоксикологія : електронний навчальний посібник / В.Б. Духницький, Г.О. Хмельницький, Г.В. Бойко, В.Д. Іщенко / – Київ, Аграрна освіта, 2013, 240 с.
3. Крючкова Л.О. Біологічний захист рослин від хвороб: монографія. – Київ: КОМПРИНТ, 2017. – 123 с.
4. Agrios G. Plant pathology. 5-th ed. ELSEVIER Academic Press. - 2005. – 948p.
5. Bennett J.W., Klich M. Mycotoxins / Clinical Microbiology Reviews, 2003. – 16(3). – 497-516
6. Deacon J.W. Fungal biology, 4-th edition. — Edinburgh: Blackwell Publishing Ltd., 2006. — 380 p.
7. Logrieco A., Mule G., Moretti A., Bottalico A. Toxigenic Fusarium species and mycotoxins associated with maize ear rot in Europe // European Journal of Plant Pathology.— 2002.— V. 108.— P. 597-609.
8. Codex Alimentarius - FAO/WHO Codex General Standard for Contaminants and Toxins in Food and Feed, Codex Stan 193-1995. Доступ: https://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/sh-proxy/en/?lnk=1&url=https%253A%252F%252Fworkspace.fao.org%252Fsites%252Fcodex%252Fstandards%252FCXS%2B193-1995%252FCXS_193e.pdf

Інформаційні ресурси

1. Журнал: Карантин і захист рослин – режим доступу:
<http://kr.ipp.gov.ua/index.php/journal>
2. Журнал: European Journal of Plant Pathology – режим доступу:
<https://www.springer.com/journal/10658>
3. Журнал: Biological Invasions – режим доступу:
<https://www.springer.com/journal/10530>
4. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського – режим доступу: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>
5. Український ботанічний журнал - режим доступу:
http://botany.kiev.ua/journal_en.htm
6. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/natural-toxins-in-food>
7. <https://www.fda.gov/food/chemical-contaminants-pesticides/natural-toxins-food>
8. <https://www.foodcircle.com/magazine/contaminants-toxins-foods>
9. https://www.mdpi.com/journal/toxins/special_issues/mycotoxins_feed_food_chain
10. https://www.bfr.bund.de/en/health_risk_assessment_of_mycotoxins_and_plant_toxins_in_food-54450.html
11. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7232292/>